

**United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Ónodi Jánosné Koczur Zsuzsanna

K: Jó napot kívánok!

I: Jó napot kívánok.

K: Legyen szíves megmondani a nevét.

I: Ónodi Jánosné.

K: Mikor született?

I: 1930. november 13.

K: Hol született?

I: Szügybe.

K: Zuszka néni, ugye szólíthatom így?

I: Igen.

K: Jártunk itt ezelőtt néhány héttel és akkor elmondta nekünk, hogy mire emlékszik a második világháborús időkből, és elmondta azt, hogy mire emlékszik a szügyi, balassagyarmati zsidókkal kapcsolatosan. Most azért jöttünk vissza, hogy ugyanezekről a témákról megint elbeszélgessünk, és akkor ezt itt rögzítsük. Tessék visszaemlékezni, mi- milyen volt az élet a háborút megelőzően Szügyön? Milyen volt a viszony a helyi zsidók és nem zsidók között?

I: Nekünk nagyon jó volt a kapcsolatunk a zsidókkal. (Frenkéssel) is nagyon jó kapcsolatunk volt, (Lebovicséssel) is.

K: Zuszka néni, mondja el, hogy kikre emlékszik, melyik zsidó családokra Szügyön?

I: Hát Szügybe nem volt sok zsidó család, Frenkék, Lebovicsék, Elferék, (Kajner) Mariskáék voltak, aztán ugye férjhez ment akkor Ádám, de hogy azt most arra én nem emlékszek, hogy Ádám volt-e a vezetékneve, vagy a keresztnéve, ezt nem tudom, mert Adam bácsinak hívtuk, de nem tudom, hogy melyik neve volt. És (Zorgerék) voltak még, azok odajöttek később lakni, de ha jól emlékszek rá, Becskéről, nem vagyok benne biztos, de ha jó emlékszek, akkor Becskéről jöttek. Az volt a sakter, a zsidóknak az vágta ugye az állatokat nekik le, és annak vót egy lánya, ugye jóba vótunk a lányával nagyon mert együtt jártunk iskolába.

K: Hogy hívták?

I: Erzsike. Böske, Böskének csak szólítottuk, szóval nem is Erzsiké- hát Erzsébet volt, de Böskének híttuk. És nagyon jó- jó viszonyba vótunk, barátnők vótunk. Ezekre emlékszek vissza, hát több=több zsidó Szügybe nem volt. Azok előtt régebben volt, azokat Kopaszéknak hítták, talán másik nevük nem tudom, csak Kopasz bácsi volt, ugye. Erre se vissza nem tudok emlékezni, a feleségére se, se gyerekre se, hogy vót-e vagy nem, csak a Kopasz bácsira tudok visszaemlékezni, mer üzletje vót, oda jártunk az üzletbe mindég, arra ezer tudok visszaemlékezni rája, ezekre.

K: Volt-e valami a- bocsánat, ki mivel foglalkozott? Akkor mondta, hogy a sakterék voltak a- I: -igen, a Frenkéknak vót üzletjük is, ott=ott vasáru is volt, meg élelmiszer is, de ruha is volt, mert tudom sokan kendőköt ott vettek- vett anyám náluk ((nevet)) arra is emlékszek, meg=meg kocsma is volt nekik ugye, meg kétfelé volt, az a- ami most az a kocsma, az kétfelé vót véve. Üzlet is volt neki-

K: Bocsánat, Zuszka néni, álljunk le egy pillanatra, meg kell állnunk egy pillanatra.

I: Jó.

K: Technikai probléma. Akkor bocsánat, meg kellett igazítanunk valamit, most akkor folytassuk a beszélgetést. Tehát ott tartottunk, hogy kik=kik voltak Szügyön zsidók.

I: Újból mondjam?

K: Nem, nem, ahol abba tetszett hagyni.

I: Ahol abbahagytuk? Hogy ami most kocsmá Szügybe, ahogy jön- jöttek be Szügybe, akkor, mikor ott voltak, az volt a Frenkék kocsmája, meg ugye a lakás is, ami most óvodai konyha, meg iskolai konyha, az volt a lakásuk. És az kétfelé volt véve. Hát ott volt ugye üzlet is, mondom, mindenféle volt benne. Meg kocsmá is volt nekik. Úgy=úgy emlékszek, hogy=hogy Frenk bácsi az=az hol a kocsmába volt, hol a üzletbe volt, meg=meg Laci inkább volt az üzletbe és Pali, meg Feri, azok voltak a kocsmába. Hát Feri mondjuk az=az olyan nagyon sokat nem, mert még az fiatal volt akkor. Mer két évvel volt azt hiszem öregebb tőlem, Feri. Ha jól emlékszek rá. Úgyhogy-

K: Akkor ezek szerint vásároltak az üzletükben.

I: Odajártunk vásárolni=odajártunk vásárolni: Meg=meg emlékszek rá, a Frenk bácsi mondta, hogy hozatok mákdarálót és oda jártunk mákot is darálni, olyan nagy mákdaráló volt. Meg hát jóba voltunk nagyon velük, mert az volt az igazság, ha megszorultak a szüleim, akkor kisegítették őket, úgy emlékszek, hogy ugye mert ugye mint gyerek, sokszor hallgatóztam, amikor beszélgettek, és mondta édesanyám, hogy apámnak, hogy majd megyek, aszongya, Frenkékhö'. Úgyhogy adtak mindig kölcsönt, na, hát gondolom, hogy azért, mer jóba voltak. Hát hogy másnak is adtak-e, azt nem tudom, de mink jóba voltunk. Lebovicsék, azokkal is nagyon jóba voltunk. Azok nagy szegények-

K: Álljuk le, bocsánat, egy pillanat, elnézést, hogy megszakítom. Elnézést, megálltunk egy-megint egy kis technikai szünetre. És akkor folytassuk, Zuszka néni.

I: Lebovicsékkal nagyon jóba voltunk, azokkal is. Azok nagyon szegény zsidók voltak. Gyerek volt, hat, vagy hét, nem vagyok benne biztos, hogy mennyi, de=de olyan szegény zsidók voltak, de azért nagyon-nagyon rendesek voltak. És azok minden este hozzánk jöttek tejér, mink adtuk nekik a teje, de hoztak sajtárt, abba kellett fejni, csak az övékébe, mindenbe, szóval nem a mienkbe nem lehetett. És hát ha lehetett mindig attól a tehéntől, mer ugye több tehén volt, de mindig attól a tehéntől, amég bornyas nem volt a tehén, hogy utána aztán már megint másik tehenet választottak ők, és akkor azt fejtük meg nekik, fejték meg, hát a szüleim, mer még én akkor nem nagyon fejtem. Úgyhogy jóba voltunk. Elferékkal mondjuk azok- jóba vótunk mert bátyámmal volt Gyula katona, de azokkal nem voltunk olyan jó viszonyba, messzebb is voltak ugye tőlünk, meg=meg nem jártunk úgy hozzájuk. Tudom, hogy mivel foglalkoztak, állattenyésztés- állathízlalással. Vitték az állatokat és hizlalták, mer azt ugye itt a ha jól emlékszek, Ignácnak, ugye ez is Elfer volt, az volt talán a legidősebb fiú, és az- annak volt üzlete, húsüzlete, és ott levágták azt a nagy üzlet- de állatok- hát állatokkal foglalkoztak. De azokkal mondjuk nem tartottuk úgy a kapcsolatot, mind Frenkékkal, vagy Lebovicsékkal. Kajner Mariskáékkal, azokkal is úgy. Én mondjuk a legjobban voltam velük jóba. Mer a szomszéd-gyukba lakott a barátnőm, oda jártunk sokat, és ők is ott voltak, az öreg néni is, a anyja Mariskának, meg Mariska néni, hát őt is Mariska néninek hittük. És- úgyhogy olyan=olyan nagyon jóba lettünk, mert mindig, ha ma- mind mikor már pékség lett, akkor

hozott nekünk egy-egy kiflit, olyan- szerettük őt, meg olyan nagyon-nagyon rendesek voltak- olyan- és azokat láttam, mikor vitték is el.

K: Zuszka néni szülei mivel foglalkoztak?

I: Hát földművelés- földművesek voltak ugye. Fődek voltak, sok.--Hát nem tudom pontosan, mennyi, de olyan ötven hold körül volt.

K: A szüleinek a földje.

I: Apámnak. Hát mert ugye öten voltunk mink is testvérek és apám mindig azt mondta, hogy gyerekek, legalább tíz hold föld köll mindegyiknek, meg két hold rét, abból meg fogtok élni. Hát ugye erre nem gondolt senki, aztán a végén nem lesz egy darab se belőle, de apám mindig azt mondta. Úgyhogy hát ahol lehetett vásárolt, ha kölcsönkért pénzt, akkor megadta, de ahol vót eladó föld, mindig megvette. Úgyhogy hát összejött nekik, mire jött a téesz. ((nevet))

K: Emlékszik-e arra, hogy volt valamiféle konfliktus a zsidók és nem zsidók között Szügyön? Volt-e valamilyen ellenségeskedés?

I: Nem emlékszek én ilyenre semmire nem emlékszek, hogy lett volna. Nem=nem=nem. Mink- hát hogy másnak vót-e, én ugye azt nem tudom, de=de nekünk nem volt. Mink=mink jóba voltunk velük, nagyon.

K: Mondta, hogy a Frankéktól kértek kölcsön. Nyilván a Frankéknak több volt

I: Hát persze.

K: Volt-e olyan, hogy irigykedtek mondjuk a Frankékra, vagy a gazdagabb zsidókra a faluban?

I: Nemigen=nemigen.

K: Tudja, van ilyen, hogy hát, nekik van, nekünk nincsen, miért van az, hogy nekik van.

I: Hát én nem=nem emlékszek ilyenre, hogy lett volna. Nem=nem emlékszek rá, hogy=hogy valakitől is hallottam volna, hogy irigykedett volna rá. Nem tudok róla. Egyáltalán, erre nem emlékszek vissza, úgyhogy olyat nem is mondhatok ugye, amire nem emlékszek. Hogy=hogy valaki is irigy- hát lehet, hogy volt ugye a faluba, én azt nem tudom, de=de mink=mink, mondom, mink- nálunk nagyon jó volt az egyetértés ((nevet)) a zsidókkal. Meg hát nagyon-nagyon-nagyon sajnáltuk is, az biztos.

K: Mi volt az első jele, hogy itt valami készül a zsidókkal szemben?

I: Hát: ugye a sárga csillag, azt ugye adták nekik, hogy ez valami jel vót, biztos arra, hogy=hogy ugye a zsidókat üldözni fogják, vagy nem tudom én, így gondoltuk mink. És akkor-

K: Mit jelentett az, hogy sárga csillag?

I: Hát ugye ezt hordani kellett nekik, a sárga csillagot, mellükön volt kitűzve a sárga csillag, azt hordani kellett.

K: A gyerekeknek is?

I: A gyerekeknek is. Azt=azt hor- hordani kellett. Hát ugye furcsálltuk, hogy miért, mer ugye gyerekfejjel azért arra- azt nem tudtuk úgy fölfogni, de ugye ha hallgatóztunk, a szüleink mikor beszélgettek, akkor hogy mi ennek a jele, hogy sárga csillag, üldözni akarják, vagy nem, mert-

K: És mit mondtak a szülők, mit hallottak a szülőktől?

I: Hát úgy=úgy különösebbet nem, csak hogy ők is azon beszélgettek, hogy üldözni fogják, vagy=vagy mi. Hogy=hogy- mert ugye mi evangélikusok azér olvassuk a Bibliát, és ott sok minden meg van írva, ugye, a Bibliába, az Ótestámentomba. Ugye ez is, hogy szétszóratom a Izrael népét, megbüntetem, és most ugye--hát erre gondoltak a szüleim, hogy=hogy=hogy valami ilyesmi történik, hogy a sárga csillagot kiadták.

K: Vagyis micsoda? A Biblia szerint- miért mondja, hogy ez a Bibliában meg van írva?

I: Hát hogy=hogy üldözni fogják őket.

K: Meg kell őket büntetni? Arra-

I: Hát erre gondoltak a szüleim, na, hogy=hogy valami büntetés fogja érni a zsidókat, hogy üldözni fogják, hogy=hogy-

K: De miért kell őket, vagy miért érné őket büntetés?

I: Hát ugye ezt- ez nincs így benn a Bibliába, hogy miért=miért, csak hát erre gondoltak a szüleim, ugye, ahogy olvasták a Bibliát ők is, hogy- mer ugye az meg van írva a Bibliába, hát én is olvasom a Bibliát ((*nevet*)) nap mint nap és=és meg van írva, na de az is meg van írva, hogy összegyűjtöm őket. És összegyűjtöm Izrael népét, és=és nem fogja őket senki többet bántani, és meg- ((*sóhaj*)) hogy is van írva. Nem- nem engedem meg, hogy többet bántásák őket, semmi bántódás nem érheti, ugye meg van írva, Ézsaiás könyvébe, Jeremiás könyvébe. Úgyhogy ilyeneket ugye- erre gondoltunk. Na és még aztán nekem az=az volt ugye- a bátyám feleségének a keresztanyja az Hegedűs ügyvédnél szolgált, az is zsidó volt. Annak nem volt-

K: Szügyön?

I: Nem, az Gyarmaton lakott. És--hát meg tudnám mutatni is, hol, mer sokat voltam ott. És én mint gyerek ott nagyon sokat voltam, úgyhogy szinte minden tárgyat ismertem, mert mert nagyon szerettek és: az ügyvéd úr is, sokat ültem az asztalánál, írtam vele, ugye, mint gyerek és aztán egy idő múlva meg több mindent láttam ugye a bátyáméknál ilyen tárgyat. Hát, mondom, ez az urkáé volt, mert úrkának hívtuk, ügyvéd úr volt. Ez az urkáé volt. Hát az úrka azt mondta, hogy vigyük ki, neki mán ez nem köll. Ők csak ennyit mondtak. De én aztán utána, hát már mikor fölnöttem, akkor gondolkodtam én ezen, hogy=hogy az úrka valamit sejtethetett, hogy őket el fogják vinni, begettózzák, és azé' ugye nagyon jóba vótak ők, ugye, mer a keresztanya olyan mindenés vót ott, nem csak szolgáló volt. Mindenés, ő ment vásárolni, minden. Hogy odaadta neki, hogy inkább ő vigye el.

K: És milyen tárgyakat?

I: Hát nem olyan nagy valamit. Egy szőnyeg, egy ilyen takaróféle, ilyen gyapjútakaró-féle, ilyen pokrócféle, na, valami. Nem olyan nagy tárgyak, csak=csak mégis valami, amit én ott láttam, és én aztán már felnőtt fejjel ezen gondolkodtam, hogy az=az úrka sejtethetett valamit, hogy őket el fogják vinni. Akkor ugye én ezt nem gondoltam, gyerekefejjel ilyet nem gondoltam

K: Mondott valamit a- valamit az ilyesmit a Hegedűs ügyvéd úr, vagy a Hegedűs úrka-

I: -úrka-

K: -hogya történik velük valami?

I: Nem, nem, soha nem emlegetett semmit, előttem nem.

K: Honnét tudta például Hegedűséről, hogy ők zsidók? Tehát ez hogy derült ki Zuszka néni számára?

I: Hát én tudtam, mer ugye--mindig csak azt mondta, hogy ő disznóhúst nem fog enni, és ugye hát tudtam, hogy a szügyiek se esznek disznóhúst, hát erről gondoltam, hogy zsidó, ugye. Meg hát nem is titkolta ő azér, hogy ő zsidó. Hát mer' ebből nem volt titkolnivaló szerintem, hát az nem szégyen, ha valaki zsidó, vagy katolikus, vagy evangélikus, hát ez=e nem szégyen. Ki mibe született, az. Szerintem. Úgyhogy ő ezt nem titkolta azér, hogy ő zsidó. Úgyhogy---én=én mondom, ezt csak felnőtt fejjel gondoltam mán aztán, hogy=hogy ő erre gondolt. Hát ugye, meg hát be is gettózták őket, ugye az egész-

K: Ott tartottunk, hogy sárga csillagot kellett kitűzniük. Ez hogy történt Szügyön? Tehát hogy egyik napról a másikra sárga csillaggal jelentek meg a szügyi zsidók, vagy a gyarmati zsidók? Hogy volt ez?

I: Hát, hogy egyik napról-e másikra, erre én pontosan nem emlékszem, de=de azt tudom, hogy hordták a sárga csillagot, hordták.

K: Akkor még iskolába járt, ugye?

I: Még én iskolába jártam.

K: És akkor az iskolában is Böske, meg a többiek sárga csillagban jelentek meg?

I: Sárga csillag volt Böskének is, igen.

K: És mit szóltak, amikor a- mit szólt Zuszka néni, meg a nem zsidó osztálytársak mit szóltak?

I: Nem=nem volt kö- konfliktus köztünk.

K: Nem, de a sárga csillaghoz. Azért az egy furcsa dolog volt, nem?

I: Hát kérdeztük, hát, hogy hordani kell nekik, ennyit mondtak. Kérdeztük, hogy mire jó ez a sárga csillag. Kértük, hogy adják nekünk. Nem adhattuk oda, ezt nekünk köll hordani.

K: Miért kérték Zuszka néni?

I: Hát mit tudom én. Hát mink is akartunk föltűzni sárga csillagot biztosan. De hát nem adták=nem adták, mert hát ugye ők azt nem adhatták oda.

K: Föl volt varrva, vagy föl volt tűzve?

I: Hogy azt már nem tudom, hogy föl volt varrva, vagy föltűzve csak, azt már nem tudom, de föl volt tűzve.

K: És a tanítónő, vagy úr- tanító?

I: Tanítónő is volt, meg tanító úr is, nem különböztette meg őket soha.

K: Szó volt arról, hogy ki zsidó, ki nem zsidó az iskolában?

I: Egyformán tanultunk, nem volt ottan különbség.

K: De amikor mondjuk a sárga csillagok megjelentek, ők nem mondtak- nem tettek megjegyzést?

I: Nem. Nem=nem, soha=soha=soha.

K: Hogy csillagosok, meg nem csillagosok?

I: Nem=nem, soha. Soha én erre nem emlékszek, hogy a taní- akkor már ugye tanító úrhoz jártunk, nem- mert alsók jártak a tanítónők, de nem emlékszek, hogy egyáltalán szólt is volna egy szót is nekik, soha=soha. Meg hát=hát együtt voltunk mindig, meg=meg soha nem is volt az, hogy na, ő zsidó, vagy=vagy valami gúnyt csináltak, szóltak volna csíny csináltak vóna, fiúk se, soha. Énekelni énekeltek neki-

K: Mit énekeltek nekik?

I: */Hej, zsidólány, zsidólány/Miért nem fésülködsz meg már/ Egész héten boglyas vagy, szombat este mégis csak az enyém vagy/ ((nevet))*

K: Kinek énekeltek?

I: Hát a Böskének.

K: Kik énekeltek?

I: Hát a fiúk, akik voltak ottan.

K: És ennek van dallama is?

I: Persze!

K: Akkor énekelje el nekünk!

I: Énekeljem el?

/Hej, zsidólány, zsidólány

Miért nem fésülködsz meg már

*Egész héten boglyas vagy
Szombat este mégis csak az enyém vagy./ ((énekel)) ((nevet))*

K: Mit szólt ehhez Böske?

I: Hát, tetszött neki=tetszött neki. Úgyhogy nem volt az, hogy na, gúnyolták volna valamiér. Soha-soha, ezt nem emlékszek, hogy gúnyolták volna. Csak ezt=ezt szokták neki énekelni. Na, Böske, mondom gyere, fognak énekelni nekünk ((nevet)). És hát neki énekeltek, hát ugye mer neki szólt, ((nevet)) de különben-

K: Mi történt aztán, hogy a- ki kellett tűzni a sárga csillagot?

I: Hát, hogy azt meddig hordták, én azt nem- nem tudok visszaemlékezni, hogy meddig voltak még ők aztán ott. Ezt nem tudom, nem tudok rá visszaemlékezni, pedig má' gondolkodtam rajta és nem tudok rá visszaemlékezni, hogy meddig hordták ők azt a sárga csillagot. Hát csak aztán ugye a Böske az előbb köszönt el tőlem valahogy. Nem tudom már, nem pont- nem tudok rá visszaemlékezni, hogy hogy, csak mondta, hogy én már elköszönök tőled és egymás nyakába borultunk, sírtunk mind a ketten, mert azt mondta, hogy talán soha többet nem lássuk egymást. És- aztán, hogy hogy őket mikor vitték, ezt nem tudom, erre nem tudok visszaemlékezni. Csak egyedül a Kajner Mariskákra tudok visszaemlékezni, mer ott ott voltam. Voltak ott emberek is, asszonyok is, gyerekek. Hogy akkor iskolába voltunk-e, vagy nem tudom, mikor azokat vitték, vagy Frenkéket, azt nem tudom, azt se tudom, csak a Kajner Mariskákat tudom.

K: Hogy történt? Akkor azt- tessék fölidézni az egész napot, hogy az hogy volt?

I: Hát ugye kocsit ki volt hajtva valaki, de má' azt se emlékszek rá-

K: -de úgy tessék fölidézni, hogy mi nagyon nem tudjuk, hogy milyen volt az élet akkor Szügyön. Szóval hogy el tudjuk képzelni, hogy ez hogy történt, mert nagyon kíváncsi vagyok minden részletre, Zuszka néni, jó?

I: Hát úgy, hogy valaki hírül adta, hogy fogják majd vinni a zsidókat.

K: Ki? Ki adta hírül?

I: Hát má' arra nem emlékszek, csak hát valaki hírül adta és aztán mán ugye ott gyülekezett a nép össze.

K: Ez mikor volt? Reggel, vagy?

I: Úgy délelőtt mindj' reggel- valaki kocsit, de hogy ki volt kiküldve, nem tudom, erre már nem emlékszek, kocsival, mer ugye hát gazdák voltak lovakkal a faluba, több, hát hogy oszt ki vót kiküldve, pontosan nem tudom. Csak azt tudom, hogy két csendőr volt a kocsit mellett, és ők ugye hordták ki a- hogy mit hordtak ki, ruhát, bútorokat nem nagyon hordtak ki ők, inkább ruhafélét hordtak ki maguknak, ilyesmit. Élelmet gondolom én, nem tudom, mit hordhattak a kocsira, mer közel nem engedtek ugye, csak bizonyos távolság, mit tudom én, elég messzire köllött állni, nem mehettünk közel.

K: Mennyire messze volt, Zuszka néni?

I: Hát: vagy tíz méterre is. A kocsitól nem lehetett közel menni. Ott=ott sokan álltunk, mondom, gyerekek is, asszonyok, emberek is és mikor aztán fölparancsolták őket a kocsira, arra emlékszek, hogy integettek mindenkinek. És- de másképp nem köszönhettek el, mer nem engedtek oda a csendőrök, két csendőr volt ott.

K: Mit mondtak a csendőrök? Miért- hogy nem engedték oda?

I: Azt mondták, hogy oda nem lehet menni, oda ne menjünk és ott nem is erőszakoskodott senki, mer hát ugye hogy lehetett volna a csendőrökkel erőszakoskodni.

K: Fel voltak fegyverkezve a csendőrök?

I: Hát vót náluk puska- puska az vót náluk, de hát ugye nem- a vállukon vót a puska ugye.

K: És mit szóltak (Kajzer) Mariskáék mit szóltak, hogy viselkedtek?

I: *((sóhaj))* El voltak keseredve, könnyek potyogtak a szemükből, mint mindenkinek, amikor köszöntek el, de szólni nem szóltak. Nem- biztos nem szólhattak, nem tudom. Biztos nem engedték őket.

K: És a falusiak mit szóltak?

I: Hát, sajnálta őket mindenki, mert nem voltak olyanok, hogy=hogy rosszat csináltak volna, úgyhogy énszerintem mindenki sajnálta a faluba, azokat is, meg=meg mindet=mindent, mert=mert nem=nem- nekünk nem vót semmi bajunk a zsidókkal. Semmi bajunk, úgyhogy én=én mint gyerekekkel, hát 14 éves vótam, én=én nagyon-nagyon sajnáltam, de úgy vöttem észre, hogy=hogy a szüleim is nagyon sajnálták.

K: Miért sajnál- hogy sajnálták? Szóval mit-

I: Hát úgy sajnálták, hogy=hogy ilyet kellett nekik megélni. Hogy mindent otthagyni, házat, mindent otthagyni és elmenni, hát azért ők is dolgoztak, törekedtek arra, hogy legyen nekik, mert hát nekik se hullt azért az égből, hát önekik is csak dolgozni kellett mindené' és aztán csak otthagyni mindent, elszedni. Hát ugyanúgy, mint aztán hát ugye- a fődeket elszedtek mindenkitől, mög *((nevet))* mindent. Hát ugyan ugyanúgy fájt az önekik is, mint= mint nekünk fájt utána. Csak különbség vót ugye, mert hát őket begettózták, meg-

K: Aztán-

I: -meg elvitték.

K: -a falusiak közül volt, aki azt mondta, hogy azért megérdemlik, merthogy úgyis nekik könnyebbe, meg könnyebben ment nekik is?

I: Nem hiszem, nem hi- hát-

K: -nem hallott ilyet-

I: -nem tudom, nem hallottam ilyesmit. Ilyesmit én nem hallottam=ilyesmit én nem hallottam.

K: A csendőrök amikor így vitték ki a Kajzer Mariskáékat, akkor durván viselkedtek, vagy-

I: Nem voltak durvák, csak hát azt mondták, hogy oda nem lehet menni. Oda ne jöjjön senki, ne is kísérelje meg, nem jöjjön oda senki. Úgyhogy hát nem is-

K: Egy szem- ezt az egy szem lovas kocsit látta Zuszka néni-
I: -egy lovaskocsit.

K: És ezen volt rajt a Kajzer Mariska és az anyukája?

I: Meg a férje, a- Ádám bácsi.

K: Ádám bácsi.

I: Igen.

K: Így hárman mentek. És milyen irányba, hova mentek?

I: Hát Gyarmatra hozták be őket a gettóba.

K: Azt már látta, vagy látta még Zuszka néni, hogy bejöttek Gyarmatra, vagy csak-

I: Hát tudtuk, hogy oda beviszik, mer ugye a Hunyadi utca, meg a Thököly utca el volt már kerítve, kívülről be voltak meszelve az ablakok vastagon a- onnan a szügyi úttól, mer ugye jártunk Gyarmatra és onnan vastagon be voltak kívülről meszelve az ablakok, hogy hát ne lehessen se belátni, se kilátni. Erre emlékszek jól, és az utca vége meg meg volt deszkázva.

K: Járt arra többször?

I: Hát elmentünk úgy o- hát közel nem lehetett menni, csak ugye messzebből láttuk. Na édesanyám azér az=az bement, na, hát nem ment be, mer nem lehetett bemenni, de én úgy gondolom, hogy ez meg volt beszélve az örökkel is, mert ugye örök álltak.

K: Hány ór állt, milyen örök álltak ott?

I: Hát én ezt pontosan már nem tudom-

K: -nem látta az örököt-

I: -nem tudom=nem tudom, de édesanyám az=az bevitte a hízólibát is, meg a hízókacsát is, meg a csirkéket is. Ezt árul-

K: Kinek?

I: Hát a gettóba.

K: Árulni?

I: Hát beküldte a- gondolom a öröktől, vagy nem tudom, mer ő, hát be nem mehetett. Ezt azér tudom, hogy-

K: De bent eladta, bent árulta a hízólibát, vagy?

I: Hát ez meg vót má' rendelve tőlük. Ezt gondolom, hogy az örökön keresztül volt ez megbeszélve, volt olyan ör, hogy mikor vigye, meg ho- mert én azér gondolom, azér tudom ezt, hogy a nagyanyám mondta édesanyámnak, mer ugye pucolta a libát, pucolta a kacsát, pucolta a csirkéket, meg hát segítettünk is neki, és hova viszi, kérdözgettük, hova viszi. Hát viszöm eladni. Hát nem szokta le- elvinni, mindig csak élve szokta elvinni, most mér kellett levágni, megpucolni? Hát mer most így kérték. Mer most így kell vinni. És aztán meg én kihallgattam mind gyerekefjével, nagyanyám mikor mondta neki, jaj Marka, anyámat Máriának hitták, jaj, Marka, nagyon nagyot vállalsz te, hogy ilyet csinálsz, hogy be- hogy odaviszed nekik. És mert ha ezt megtudják, téged úgy bezárnak, és én ezt a nagyanyámat addig

faggattam, hogy mit csinált a anyám, hogy=hogy be kell ötöt zárni. Azt mondta, hogy beküldte a zsidóknak a hízólibát, meg a hízókacsát, meg a csirkéket, mert tudod, oda nem szabad menni és ő meg bevitte. De hát ezt másképp nem lehetett, csak örökön keresztül, valamelyik ör olyan vót, hogy ez meg vót má beszélve, hogy ekkor hozza, meg-

K: Nyilván le volt fizetve, nem, az ör?

I: Hát biztos, én gondolom, nem tudom, ezt nem tudom. Vagy ugye annyira sajnálta őket, az is, hogy vállalta a rizikót. ((nevet))

K: És akkor többször elment a gettó mellett ezek szerint, tehát látta a bemeszelt ablakokat.

I: Azt láttam=azt láttam.

K: Látta az embereket is bent?

I: Azt nem lehetett látni, hát hogy lehetett volna, hát kívülről be vótak meszelve az ablakok, ott épület, aztán oda nem lehetett bemenni.

K: Utca le volt zárva?

I: Le.

K: Palánkkal, vagy?

I: Le, vége volt deszkázva, már az utca vége, oda nem lehetett menni.

K: És a gettó kapuját látta?

I: Hát azt láttam, hát az deszkás vót.

K: (Kik őrizték) a gettó kapuját?

I: Mit?

K: Kik őrizték a kaput?

I: Hát- én nem tudom, hogy kik voltak az örök, majd ennyire pontosan nem emlékszek.

K: Csendőrök voltak esetleg?

I: Nem tudom=nem tudom-

K: -csendőrök, rendőrök-

I: -nem tudom. Rendőrök-e vótak, vagy csendőrök, nem emlékszek olyan pontosan rá, mer azért oda nem lehetett olyan nagyon járkalni, csak messziről figyeltük.

K: Nem látott ismerős se benn. Nyilván nem látta azt.

I: Hát ugye nem lehetett belátni, nem lehetett belátni, meg azt többet nem is láttuk őket. Mert-

K: Mit szólt ahhoz a- tehát a többieket is elvitték Szügyről, ugye?

I: El, mindegyiket=mindegyiket elvitték.

K: Ugyanaznap?

I: Mindegyiket. Pontosán aznap-e, én azt nem tudom=nem tudom, de én úgy gondolom, hogy mer mivel nem volt sok család, hogy az egy nap volt. Úgy gondolom, hogy az egy nap volt, annyi kocsi kihajtva. Nem tudom. Mert én mondom, csak ezekre emlékszek. Nem tudom.

K: Mi lett aztán a- mit szoltak a falubeliek ahhoz, hogy elvitték a zsidókat? Mi volt a visszhangja?

I: Hát sajnálták őket=sajnálták őket.

K: Tehát beszéltek, téma volt ez?

I: Téma volt=téma volt, hogy sajnálták őket, hát- akibe egy kis lölkiismeret van, az=az sajnálja a másik embert, mindegy, hogy milyen vallású, és baj meg nem volt, hogy=hogy baj lett volna a zsidókkal, hogy ellenkezés lett volna. Úgyhogy én szerintem sajnálták a zsidókat mások is, sajnálták. Mert=mert nem volt velük semmi baj=semmi baj. Elferék is olyanok voltak, ahogy hallottam úgy másoktól, hogy azok is adtak kölcsönt is. Kölcsönt is, meg hát nekünk nem, mer mondjuk nekünk nem azok adtak, de másoknak hallottam, hogy adtak. Meg olyan is volt- olyat is hallottam, ugye jártak hozzám később emberek, ugye az urammal, akik jóba vótak. Hallja-e, aszongya, Frenkék, Le- izé- Elferék, aszongya, má' ilyen lista vót írva, és mentem- na (adjon Gyula)... te lyányom, olyan listád van, nem baj, töröld le a többit. ((nevet)) Ilyet is hallottam. Na de ezt már később. Úgyhogy hát rossz véleménnyel nem voltak róluk.

K: Mi lett aztán a Kajzerék, Elferék, Frankéknak az üzletével, házával, kocsmájával? Mi lett a zsidó vagyonnal?

I: Hát: hm: a Kajner Mariskáék azok albérletbe laktak, azok nem volt házuk. Azok albérletbe laktak, úgyhogy az nem az övéké volt.

K: És a bent lévő holmi? Bútorok?

I: Hát nem tudom=nem tudom, hogy ezzel mi lett, hogy ezt hova tették, én ezt nem tudom. A Frenkék, hát ugye az aztán kocsmá lött, úgy- azt onnan- úgy az üzletet szétrombolták- először volt művelődési ház, aztán szerepek is voltak benne, aztán kocsmá lett. Hogy oszt- hát állam átvötte-e, hogy hogy volt, hát én azt nem tudom. Elferék, azt tudom, hogy ugye mer Ignác hazajött, és az eladta, ott egy falubelinek, hát szomszédjának. Úgyhogy ott azt föl is döntötték, és másikat építettek helyette, újat, a Elferét, azt tudom, hogy az=az el lett adva. A Lebovics bácsi, az visszajött, az=azt azért tudom, hogy én azzal személyesen beszéltem, mikor visszajött, mer mink akartuk a házat megvenni, külön akartunk anyósomtól menni, és meg akartuk a házat venni, csak azt nem sikerült, mer egy másik leelőlegezte előbb. És így a Lebovics bácsival személyesen beszéltem. És-

K: Mikor, ez melyik évben volt?

I: Melyik évbe volt? ((sóhaj)) Melyik évbe?----

K: Mikor ment-

I: -48-ba=48-ba. Azért tudom pontosan, mer eljött hozzánk, hogy egy kicsit olyan gyorsan beszélt, Zuszka, Zuszka, gyorsan=gyorsan, le köll előlegezni a házat, mer le akarja a (...) előlegezni. És ugye hát én buta fejvel nem hogy odaadtam volna neki mindjárt a pénzt, hanem az uram malomba vót, Surányba, Cserhátsurányba, és én terhes voltam az első gyerekemmel, első lányommal, és nagy hassal fölültem a biciklire és mentem az uramhoz, hogy le köll gyorsan előlegezni a házat. De mire ő hazaért Surányból, addig- a biciglin, addigra leelőlegezték, így nem sikerült megvenni a Lebovics bácsitól. Na én Lebovics bácsit azt

kérdeztem, mondom, Lebovics bácsi, és többiekkel mi van. És akkor könnybe szaladtak a szemei és azt mondta, fiam, azt ne kérdezd. Ennyit mondott. Úgyhogy nem tudom, hogy mi lett velük, mer nem=nem mondta.

K: Neki volt családja?

I: Neki volt, az a hat, vagy hét gyerek volt, meg felesége is.

K: És csak ő jött vissza.

I: Ő jött vissza, ő. Nem tudok mást, ennyit mondott.

K: Gyerekei közül nem jött vissza-

I: Nem=nem

K: Kicsi gyerekei voltak?

I: Voltak nagyok is, egyik=egyik olyan volt, mint a testvérem, olyan egyidősek, hogy a neve-igazi neve mi vót, mink csak (Buminak) hittuk, hogy aztán igazi neve mi volt- az mindig- a testvérömmel mindig azt mondta, te leszel a szeretóm, ő is mondta, te leszel a szeretóm, ((nevet)), úgyhogy.

K: Milyen korúak voltak a Lebovics gyerekek?

I: Hát a Bumi az '22-es vót, mer a testvérem annyi vót, úgyhogy az is annyi vót. És aztán vót Rózsi is, meg velünk egyidős is vót egyik, velünk járt iskolába, és nem bírok visszaemlékezni, hogy hogy hitták őt, nem bírok visszaemlékezni rája.

K: És a Lebovics bácsi 48-ban jött vissza, vagy már előbb visszajött?

I: Lehet, hogy előbb is visszajött, én nem tudom, mikor jött vissza, de én '48-ba besz- akkor akartuk a házat megvenni tőle, ez biztos, mer mondom, ez=e az így volt. Úgyhogy ez 48 szeptemberbe- szeptember elején vót, úgyhogy pontosan tudom.

K: Az Elferék közül jött vissza valaki, meg a Lebovics bácsi jött vissza.

I: Elferék közül volt az Ignác, mer hát aztán vót is később is üzlete Gyarmaton, de azt hiszem aztán a dohányüzlete vót Gyarmaton később, azt=azt tudom, hogy visszajött, meg Lebovics bácsi, Frenkéktől Laci visszajött, az- annak vasüzlete volt egy darabig Szügy- Gyarmaton. Hát járunk is oda, üzletbe, ugye, meg hát vót is nálunk is, má' szüleimné, anyáméknál. És- de aztán ő elkerült Pestre, ha jól tudom, a nagy vaskereskedésnek volt ő a főnöke utána, ha jó emlékszek, rá, nem vagyok benne biztos, de azt hiszem, ő felment Pestre, mondta, hogy elmegy Pestre. És aztán úgy hallottam, mer az uramnak a testvéreék ott laktak, és a sógor azt mondta, hogy ott találkozott vele, hogy Erzsébeten lakott a Laci. Hogy oszt igaz-e, vagy nem, nem tudom, mer azt csak hallottam.

K: A zsidó házakban marad ingóságokkal, bútorokkal mi lett? Tehát a Frankéknál-

I: Nem tudom.

K: Volt olyan történet, hallottunk olyat is, hogy a falubeliek elvitték azt, ami a házakba maradt-

I: -lehet, hogy-

K: -ilyen Szügyön-

I: -lehet, hogy elvittek, de én nem tudom, mer a- hozzánk nem hoztak semmit, azt biztos, már én akkor ugye még otthon voltam anyáméknál, hozzánk oda nem hoztak semmit.

K: Hegedűs ügyvéd úr ő visszajött?

I: Nem.

K: Megmar- ott maradtak a holmik a sógoránál?

I: Hát ott maradt=ott maradt, amit nem- hát olyan jelentéktelen, nem nagy izé vót az, nem nagy **érték**, na, ami ott maradt náluk. Mert ez hát ugye neki adta. Mind a szolgálójának, na.

K: Tud még ilyenről, hogy valakinek így odaadták a zsidók, mielőtt elvitték volna őket, odaadta volna- odaadták a homijaikat?

I: Nem tudok mást=nem tudok mást=nem tudok mást. Ezt- erre emlékszek, azért mondom, hogy ott láttam, de mást úgy nem tudom. Más- másnak lehet, hogy adtak, nem tudom, na, nekünk nem, az biztos, má' az én szüleimnek nem, de lehet, hogy másnak adtak, nem tudom.

K: Gyarmati zsidókat ismert még a Hegedűs ügyvéd úron kívül?

I: Ismertem Schwartz- Schwartz néni- Schwartz- Schwartzka, csak úgy híttuk őket, mer oda hordott anyám tejfölt, túrót annak, üzlete volt-

K: Milyen üzlete volt?

I: Kendők voltak, mindenféle kendők, azt úgy emlékszek rá, már mikor mentünk, mondták, na, Koczurné, Koczurka, mer tótul (... ..) (*tótul mond egy hosszabb mondatot*)(*nevet*)- hogy vegyen új kendőköt, mert vannak lányai, vegyen új kendőköt, jöttek új kendők és nagyon szépek voltak, nála nagyon sok kendő. Kendős üzlete volt, arra nagyon jól emlékszek, Kalmárék- ra is-

K: Ő volt a Schwartz néni?

I: Ő volt a Schwartz néni.

K: És ő beszélt tótul?

I: Persze, tótul beszélgettünk.

K: A zsidók, a gyarmati zsidók beszéltek tótul?

I: Hát hogy mindegyik-e, azt nem tudom, de Schwartz néni beszélt, az beszélt tótul, mert=mert tudom, anyámmal mindig tótul beszélgettek, mikor gyöttünk be. Hát én mint anyámmal jártam sokat Gyarmatra, mer ugye hordta a tejfölt Gyarmatra, a túrót, ugye volt négy-öt tehén, és akkor- helyekre, és nekem mindig a kis hátikosár a hátamon volt, és ötliteres

ételhordó tejföllel a hátamon azt be kellett Gyarmatra mindig hozni, háromszor egy héten, úgyhogy erre nagyon jól emlékszek vissza *((nevet))*, mer egyedül nem bírt mindent behozni.

K: Otthon a családban tótul beszéltek Zuszka néniék?

I: Tótul=tótul, mindég csak tótul. Úgyhogy én=én nagyon soká magyarul nem nagyon beszélgettem, csak később, mikor óvodába kerültem aztán.

K: Szügy=Szügy tkp. tót falu, vagy pedig?

I: Hát, sok szlovák származású- na, hát olyan szlovákul beszéltek, na, tótul. Hát nem szlovák, mer azért a szlovákok teljes másképp beszélnek. Most már nem nagyon tudok, keveset, nagyon keveset, mert elfelejtem, nincs kivel beszélgetni.

K: Balassagyarmaton annak idején, hogyha az ember végigsétált az utcán, akkor milyen=milyen beszédet hallott inkább? Magyar, vagy tótot? Milyen nyelven beszéltek?

I: Gyarmaton magyar.

K: Gyarmaton magyar.

I: Magyar.

K: És akkor a helyi zsidók is inkább magyarul beszéltek.

I: Magyarul=magyarul. Hát ugye ha mint anyámmal is beszélgettek tótul, na akkor Kalmárékat ismertem-

K: Kálmán?

I: Kalmár.

K: Kalmár.

I: Azoknak cipőüzletük volt, nagy cipőüzletük volt. Ott vásároltunk cipőket mindég, nagyon soká meg is volt egy cipőm, má=má asszony voltam, még egy gyerekkori cipőm megvolt Kalmáréktól. *((nevet))*

K: Másra emlékszik még Gyarmatról?

I: Hát, úgy másra nem nagyon emlékszek. Hát azér ugye én még gyerek voltam. Csak ahova úgy jártunk, arra.

K: Volt olyan, hogy látott valamiféle- hát zsidóellenes bármilyen ellenségeskedést, vagy ki-vagy=vagy=vagy incidenst Balassagyarmaton?

I: Nem tudom én=nem tudom.

K: Bántották volna szóban, fizikailag.

I: Nem tudom, mert mink csak háromszor egy héten jöttünk hát Gyarmatra tejföllel helyekre, aztán mentünk haza, hát mink ugye nem sokat jártunk.

K: Piacra jártak?

I: Piacra keveset járt anyám, mer sok hely volt, a helyekre hordta, házhoz.

K: Házhoz hordták?

I: Házhoz hordta nekik úgy- házakhoz, megvoltak a helyek, ahová köllött vinni. Mindenhová, úgyhogy piacra mink keveset jártunk, nagyon- nagyon keveset. Nem is emlékszek rá, hogy járt volna anyám piacra. Nem nagyon, mert annyi hely volt, ahova ő hordta.

K: Nyilasokra emlékszik?

I: Nyilasokra, hát emlékszek=emlékszek, hogy voltak nyilasok.

K: Hol? Szügyön, vagy Balassagyarmaton?

I: Hát, Gyarmaton is mondták, hogy vannak nyilasok, Szügybe is mondták, hogy vannak, hogy oszt- hát ugye- nyilasok voltak, aztán lettek kommunisták, hát.

K: Ugyanazok?

I: /A nyilasokbu azt úgy mondták, na a nyilasokbul lettek kommunisták. Hát na./ ((nevet))

K: Kik voltak nyilasok Szügyön?

I: Hát én nem nagyon emlékszek rá vissza, hogy kik. Meg hát már azok mind meg is haltak, akik voltak is.

K: Na, kik voltak?

I: Nem nagyon tudom=nem nagyon tudom.

K: Nevükre nem emlékszik?

I: Nem emlékszek úgy vissza, hogy kik voltak.

K: Többen voltak?

I: Nem=nem nagyon tudom=nem nagyon tudom, hogy kik voltak. Na.

K: De hányan kb.- azt mondja, voltak-?

I: Hát, nem sokan lehetek, hát azér ottan nem sokan lehetek, akik a nyilasokhoz álltak, nem sokan lehetek, nem tudom. Csak biztos valakik voltak, mer emlegették, hallottam, hogy na, vannak nyilasok. De hogy kik voltak, hát nem volt nekik különösebb meg- jelük, hogy na, ez nyilas, erre nem emlékszek, hogy lett volna valami jel, hogy na, hát én nyilas vagyok.

K: Látott nyilas egyenruhát?

I: Nem emlékszek rá, hogy láttam-e=nem emlékszek.

K: Balassagyarmaton se?

I: Nem, nem, erre nem tudok visszaemlékezni. Olyant ugye nem mondhatok, amire nem emlékszek.

K: Azt tudja, hogy kik voltak a nyilasok, és mit akartak úgy általában Magyarországon?

I: Hát szerintem ezek álltak a németekhö' én csak úgy gondolom, ezek aztán a zsidókat üldözték, nem? Hát én így gondolom, hogy=hogy ezek álltak a németekhö, hát a nyilasok, mind a kommunisták az oroszokhoz, azok meg a németekhö' és azok a zsidókat üldözték, aztán a kommunista mindenkit. Azoknak nem számított, hogy milyen. Na.

K: Mit mondtak a zsidókról a nyilasok, azt tudja?

I: Hát nem tudom=nem tudom=nem tudom, ezt nem- nem emlékszek vissza, hogy- hát ugye mind gyerek azér nem érdekölt ez engem olyan nagyon ilyesmi. Úgyhogy nem=nem emlékszek vissza rá. Úgyhogy.

K: Amikor azt mondta, hogy voltak nyilasok, akkor azt miből gondolja, hogy voltak nyilasok?

I: Hát mer hallottam, hogy ugye beszéltek, hogy na, vannak nyilasok=vannak nyilasok=vannak nyilasok, de hogy kik voltak azok a nyilasok.

K: Kik beszéltek és kivel?

I: Hát: hát úgy beszélgettek emberek, meg asszonyok.

K: De kik?

I: Hát a falubeliek.

K: Szomszédok?

I: Hát szomszédok is, meg falubeliek.

K: Hol? Hol volt erről szó, hogy kik a nyilasok? Hogy kell elképzelni, sose laktam falun, nem tudom.

I: Régen ugye volt a kukoricafosztók. Ősszel má' ugye jártunk mindenhova kukoricát fosztani, rokonságba, szomszédokba, és ott ugye beszélgettek, hallotta az ember, hogy na, vannak nyilasok. Na, má' megint aszongya, na megint valaki lött nyilas. De hát azt én arra sose figyeltem föl, hogy ki, mer mink ugye mint fiatalok, mink daloltunk, azt ők meg beszélgettek, csak néha-néha egy szót hallottunk, hát, úgyhogy erre nem tudok visszaemlékezni, nem=nem is tudok róla mit mondani, mer nem tudok rá visszaemlékezni.

K: Hallott ilyen zsidóellenes dalokat, nótákat? Most csak a dalolás- dalolásról jut eszembe, hogy kérdezte- itt-ott jártunk-keltünk és hallottunk már olyan dalokat, amiket annak idején énekeltek, és amik a zsidókról szóltak. Volt egy olyan, ami úgy kezdődött, hogy '*Éljen Szálasi, meg a Hitler*'. Ezt ismeri?

I: Ezt hallottam ezt a nótát, de tudni nem tudom.

K: Hallotta? Hol hallotta?

I: Hallani hallottam, de nem tudom.

K: Hol hallotta?

I: Én má' nem is tudom, hogy hol=hol.

K: De nem a kukoricafosztáskor?

I: Nem=nem, mintha leventék énekölték volna, mert ugye régen voltak leventék, leventébe jártak a fiúk, mintha ott, na de ez biztos ki volt adva nekik, énekelni.

K: Hol voltak leventék?

I: Hát faluba is. Ott.

K: És hol énekeltek ezek a leventék? Hát a- volt egy ilyen térös, ugye egy ilyen leventeoktatás volt, mit tudom én, mit csináltak, nem tudom.

K: Emlékszik, hogy-?

I: Persze, leventékre emlékszek.

K: Térre kivonultak és ott énekeltek?

I: Persze. Ott énekeltek.

K: És ezt énekelték?

I: Hát ezt énekölték, hogy *éljen Szálasi, meg a Hitler*, de tovább én nem tudom, csak ezt.

K: Nem tudja, hogy van tovább?

I: Nem tudom=nem tudom.--Nem tudom, hogy van, nem tudom.

K: *Üssük a zsidókat bikacsökkel.* Erre- ez mond valamit magának?

I: Lehet=lehet, nem=nem emlékszek, nem tudom. Lehet, hallottam valahol, de én nem emlékszek-

K: Ismerős-

I: Ismerősnek ismerős, de nem-

K: Volt esetleg=volt esetleg más hasonló ének?

I: Nem tudok, én nem tudok róla. Nem, mer hát magunk, ha énekölték is, esetleg mondom, a leventék, de más úgy nem énekölte=nem énekölte. Én nem emlékszek, hogy énekölte volna faluba valaki, erre nem emlékszek.

K: Jó, Zuszka néni, nagyon szépen köszönöm, itt álljunk meg egy pillanatra.

I: Igen.